

“...AT LADE HÆRE MARCHERE, HESTE TRAMPE OG KANONER BULDRE”

Engels og Marx om den dansk-tyske krig i 1864

Af Palle Rasmussen

I december 1863, hvor konflikten mellem Danmark og Tyskland om det slesvigske spørgsmål spidsede til, gik Friedrich Engels i gang med at skrive en pjece om sagen. Planen blev ikke realiseret; men Engels' og Marx' kommentarer til konflikten kan bidrage til forståelsen af centrale temaer i den marxistiske samfundsanalyse.

Karl Marx og Friedrich Engels var både samfundsteoretikere, politiske aktivister og politiske kommentatorer. I disse egenskaber fulgte de opmærksomt med i de økonomiske og politiske udviklinger både i Europa og resten af verden. Det gjaldt også konflikterne mellem Danmark og Tyskland om hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg og krigen om dette i 1864. De publicerede meget lidt om denne konflikt, men deres private korrespondance viser, at de fulgte med i og diskuterede den. Ligesom ved andre samfundsteoretiske og politiske spørgsmål blev deres vurderinger af den dansk-tyske konflikt formuleret i tæt indbyrdes samspil. Når jeg har placeret Engels forrest i artiklens overskrift, er det fordi han i dette tilfælde er den mest aktive i dialogen og samtidig den eneste af de to, som formulerede sig offentligt om spørgsmålet. Men også Marx var velorienteret om sagen og fremkom i brevene med indsigtsfulde kommentarer.

I december 1863, da det komplicerede diplomatiske spil om Slesvig-Holsten var i gang, fik Engels den ide at skrive en pjece om sagen¹. Han skrev til Marx om muligheden for at finde en forlægger i Tyskland, og Marx mente, at det let kunne lade sig gøre; men Engels fik ikke realiseret planen. Den planlagte pjece må ses i forlængelse af andre analyser, som Engels gennemførte i disse år, hvor han betragtede konflikter i Europa ud fra militære styrkeforhold og strategier. Mange år senere uddybede Engels sin vurdering af konflikten som led i en historisk fremstilling af Preussens udvikling til europæisk stormagt; den forblev uafsluttet, men er senere publiceret.

I denne artikel fremlægger jeg Marx' og Engels' vurderinger af årsagerne til og forløbet af konflikten i 1864 og diskuterer dem i forhold til udvalgte problemstillinger i Marx' og Engels' teoridannelse og den senere forskning herom². Det gælder deres forståelser af forholdet mellem national frigørelse og social revolution, af national identi-

tet og etnicitet og af den storpolitiske kontekst for social revolution. På disse punkter kan kommentarerne til den dansk-tyske konflikt supplere og nuancere den eksisterende viden om Marx' og Engels' politiske vurderinger og argumenter, selv om kommentarerne ikke peger på væsentlige nytolkninger. Artiklen er således primært et bidrag til diskussionerne om den marxistiske samfundstænkning og dens politiske implikationer. Men den kan også i et vist omfang bidrage til forståelse af, hvordan den dansk-tyske konflikt hang sammen med indre udviklinger i Preussen og andre dele af Tyskland.

I det følgende fremlægger jeg først de nævnte problemstillinger. Dernæst beskriver jeg kort den historiske kontekst og fremlægger primærteksterne nogenlunde i den rækkefølge, de blev skrevet. Undervejs diskuterer jeg, hvordan primærteksterne bidrager til de udvalgte teoretiske problemstillinger, og afslutningsvis sammenfatter og perspektiverer jeg diskussionen.

Nationalitet, storpolitik og revolution

Den samfundsvidenskab, som Marx udviklede i samarbejde med Engels, identificeres ofte med de generelle teorier og begreber i dels kritikken af den politiske økonomi, dels den historiske materialisme. Disse teorier og begreber dominerer da også de sammenhængende værker, Marx og Engels publicerede, først og fremmest jo *Kapitalen*³ og Marx' andre økonomiske skrifter, men også værker som *Anti-Dühring*⁴ og *Familiens, statens og privatejendommens oprindelse*.⁵ Men Marx og Engels beskæftigede sig også analytisk og teoretisk med mere specifikke forhold i samfundsliv og politik. Det skete dels i tilknytning til deres politiske virksomhed, som især var koncentreret i to perioder: De mere eller mindre mislykkede forsøg på demokratiske revolutioner i Europa i perioden 1848-50 samt etableringen af og arbejdet inden for den Internationale Arbejdersam-

menslutning i årene 1864-1876. Men det skete også som led i den omfattende journalistiske virksomhed, som både Marx og Engels drev, ofte i tæt samarbejde⁶. Marx var blandt andet en af de centrale europæiske korrespondenter for *New York Daily Tribune* gennem 1850'erne. Kevin B. Anderson peger på, at Marx' journalistik for ofte er blevet afvist som mindre væsentlige lejlighedsarbejder, og han fremhæver, at mange af de journalistiske tekster rummer væsentlige teoretiske analyser af spørgsmål som ikke-vestlige samfund, etnicitet, race og nationalisme⁷. I Danmark er der dog udgivet et stort udvalg af Marx' og Engels' journalistik.⁸

De overvejelser og analyser, som Engels og Marx formulerede i forbindelse med den dansk-tyske krig i 1864 og dens forspil, kan ikke siges at udgøre en samtidshistorisk analyse; men de kan som nævnt bidrage til at belyse nogle centrale temaer i de to forfatters tilgang til politik og samfund, nemlig forholdet mellem national frigørelse og social revolution, forståelsen af national identitet og etnicitet samt forståelsen af den storpolitiske kontekst for social revolution.

Forholdet mellem *national frigørelse* og *social revolution* behandlede Marx og Engels i mange sammenhænge, men især i forhold til bevægelser og kampe for national selvstændighed i to lande, nemlig Polen og Irland.⁹

Ligesom de fleste samtidige socialistiske grupper støttede Marx og Engels Polens kamp for frihed. Det byggede dog ikke på et generelt princip om folkeslags ret til national selvstændighed, men på en kombination af støtte til det demokratiske element i de polske revolutionsbevægelser og vurdering af Polens betydning for at svække og inddæmme det reaktionære russiske Tsarregime. Et demokratisk Polen var et væsentligt bidrag til at forebygge en alliance mellem Rusland og det preussisk dominerede Tyskland, og en sådan alliance ville yderligere vanskeliggøre revolutionære bevægelser i Europa.

Marx og Engels støttede også den irske kamp for national selvstændighed, men ud fra en nuanceret forståelse. I starten argumenterede Marx for, at Irland skulle have selvstyre i en union med Storbritannien, og at egentlig irsk selvstændighed først ville komme, når arbejderbevægelsen tog magten i England, det mest avancerede kapitalistiske land. Dette standpunkt byggede på en forståelse af samfundsmæssig modernisering, som Marx for eksempel også trak på i sine tidlige skrifter om Indien. Men efterhånden udarbejdede Marx en anderledes teoretisk forståelse af det irske spørgsmål. Han argumenterede nu for, at irsk selvstændighed måtte komme først. Engelske arbejdere var blevet så præget af national stolthed og nedlidenhed over for de irske arbejdere, som udgjorde et subproletariat i England, at det bandt dem til de herskende klasser¹⁰. Klassekampen i England kunne kun genvinde sin kraft ved at blive kombineret med direkte støtte til irsk selvstændighed. Det er således kun gennem en national befrielse af den undertrykte nation, at arbejderklassen i begge lande kan forenes i kamp mod kapitalismen.¹¹

National identitet og etnicitet er et mere marginalt tema hos Marx og Engels. Spørgsmålet om race er behandlet udførligt i Marx' artikler om den amerikanske borgerkrig, hvor han støttede kampen mod slaveri og pegede på nogle sammenhænge mellem race og klasse.¹² Han argumenterede for, at den hvide befolknings racisme generelt havde hæmmet arbejderbevægelsen, og at de sorte tidligere slavers indsats var en væsentlig faktor i afgørelsen af krigen.

I en europæisk sammenhæng var det især Engels, som forholdt sig til forholdet mellem etniske grupper og nationer. Blandt andet arbejdede han i nogle af sine tidlige tekster med et begreb om "ikke-historiske folkeslag". Det var inspireret af Hegel, som havde sat lighedstegn mellem nation og stat: "Et folk eller en nation uden statsdannelse ... har faktisk ingen historie – ligesom de folkeslag, som fandtes før der blev dannet

stater og andre, som stadig findes i vilde former".¹³ I sin behandling af nationalitetsspørgsmål inden for det Habsburgske rige i revolutionsårene 1848-49 brugte Engels dette begreb til at skelne mellem på den ene side historiske nationaliteter som tyskere, polakker og ungare, på den anden side ikke-historiske nationaliteter som tjekker, slovakker, ukrainere. Han så grundlæggende de historiske nationer som støtter for en samlet revolution i Europa, men de ikke-historiske som kontrarevolutionære og dømt til at forsvinde¹⁴. Engels var derfor også kritisk over for ideologier, som søgte at konstruere nationale platforme på grundlag af forskellige mindre folkeslag, og han polemiserede mod "Panslavisme".

Engels videreførte denne forståelse i mere afdæmpet form i nogle af sine senere arbejder. Desuden brugte han i mange tilfælde forståelser af folkeslags "naturlige" karaktertræk som argument i sine historiske analyser og vurderinger. I pjecen "Po und Rhein"¹⁵, som han udgav i foråret 1859, argumenterede han for et funktionelt nationalitetsprincip, hvorefter grænser skulle bestemmes af befolkningers sprog og sympatier, men med respekt for de historiske nationers forrang.¹⁶ Det var blandt andet ud fra denne forståelse af nationalitet, at Engels interesserede sig for forskellige folkeslags sprog og andre 'etniske' kendetegn. Det kom for eksempel til udtryk i hans beskrivelse af den irske befolkning. Også Marx brugte i nogle tilfælde sådanne argumenter, for eksempel i sin artikelserie om Ruslands hemmelige diplomati.¹⁷

Spørgsmålet om *den storpolitiske kontekst for social revolution* handler for Marx og Engels især om lokaliseringen og karakteren af de reaktionære magter i Europa og om deres strategier for at knuse eller inddæmme revolutionære kræfter. Som nævnt ovenfor anså Marx Rusland for en reaktionær magt, som konstant var i gang med at udvide sit territorium og sin indflydelse, og han anså dette som den største trussel mod demokratiske og socialistiske bevægelser.¹⁸



Friedrich Engels (1820-1896), tysk socialist og teoretiker. (Foto, Arbejdermuseet & ABA)

Marx forstod det enevældige russiske magt-system som en form for “orientalsk despotisme”, overleveret fra de mongolske erobrere og understøttet af Ruslands karakter af landbrugsland baseret på landsbyfællesskaber. I senere arbejder skiftede Marx dog delvist syn på disse fællesskaber og begyndte at se dem som potentielle udgangspunkter for en socialistisk samfundsorganisering. Der var også andre reaktionære europæiske magter, heriblandt Preussen, som efter de mislykkede revolutionsforsøg etablerede sig som den stærkeste stat i Tyskland og opsogede eller marginaliserede andre tyske stater. Marx og især Engels kommenterede og analyserede Preussens udvikling til reaktionær magt under Bismarcks ledelse¹⁹. Som nævnt ovenfor var deres vurdering af kampen for national selvstændighed delvis betinget af disse kampes betydning i forhold til de reaktionære kræfter. Den polske kamp for selvstændighed var blandt andet berettiget, fordi den bidrog til at svække Rusland.

Historisk kontekst

Som baggrund for at forstå de vurderinger og synspunkter, Engels og Marx formulerer, kan det være nyttigt ganske kort at opridse nogle elementer i den historiske kontekst²⁰

Treårskrigen 1848-1850 var en dansk borgerkrig om forholdet mellem Slesvig og Danmark. Liberale demokratiseringsbevægelser og nationale selvstændighedskrav markerede sig mange steder i Europa i 1848²¹. I Danmark blev enevælden afløst af konstitutionelt demokrati, i hertugdømmerne Slesvig og Holsten kom der en stærk bevægelse for selvstyre. Det nye danske demokrati blev imidlertid præget af en stærk national stemning, der så Slesvig som en del af Danmark. Og selvstyrebevægelsen i Slesvig og Holsten ønskede den nye stat knyttet til det tyske forbund. Resultatet var en krig, hvor den slesvig-holstenske hær i en periode fik militær støtte fra Preussen. Stormagterne, især Rusland, tvang Preussen til at trække sig ud af konflikten, og de bestemte i sid-



Karl Marx (1818-1883), tysk socialist, politiker og samfundsteoretiker (Foto, Arbejdermuseet & ABA)

ste ende også den politiske ordening, der blev aftalt i den såkaldte London-protokol efter krigens afslutning. Det var en helstatsordening, som indebar, at Slesvig og Holsten forblev hertugdømmer med den danske konge som hertug. De fik egne forfatninger med en vis grad af folkelig repræsentation, men måtte ikke blive en del af det danske politiske system.

Den nationalistiske strømning blev ikke svagere i Danmark i det følgende år, og den prægede i stigende grad den officielle politik, som i Slesvig omfattede forskellige forsøg på at styrke danskheden, bl.a. gennem regler for brug af dansk sprog i offentlige sammenhænge²². Efter en kompleks politisk proces blev det i 1863 tydeligt, at Danmark var på vej med en ny forfatning, som også skulle omfatte Slesvig.

1850'erne var en brydningstid både i Europa og i Tyskland. Den fordeling af magten mellem de europæiske stormagter, som var blevet aftalt efter Napoleonskrigenes afslutning ved Wiener kongressen 1815, var under stærkt pres, og samtidig var der stærke bevægelser for at skabe nye nationer i stedet for de gamle fyrstedømmer. Rusland havde ført en ekspansiv politik i Sydøsteuropa; den var blevet bremset af England og Frankrig i Krimkrigen, men dette havde til gengæld markeret Frankrigs tilbagekomst som stormagt.

Tyskland var en samling af større og mindre stater og fyrstedømmer, organiseret i det tyske forbund, med Preussen som førende i nord og Østrig som førende i syd. Modsætningsforholdene mellem disse to poler, som var både sikkerhedspolitiske, økonomiske og religiøse, blev stadig tydeligere. Demokratiseringsbevægelsen i 1848²³ havde i Preussen medført en vis demokratisering og magtdeling i forhold til kongemagten. I 1862-63 blev dette nye system kastet ud i alvorlig konflikt, da kongen og regeringen ønskede at styrke hæren, bl.a. ved at udvide værnepligten fra to til tre år. Det satte det liberale flertal i parlamentet, som bl.a. skulle godkende statens budgetter, sig

stærkt imod. En ny kansler, Bismarck, blev udpeget i efteråret 1862, bl.a. for at prøve at løse denne konflikt.

Forhistorien: Den slesvigske frigørelseskrig 1848

Også for Marx og Engels var treårskrigen 1848-50 en afgørende forudsætning for forståelsen af konflikten i 1864. Derfor er det nødvendigt kort at omtale nogle af de samtidige tekster, hvor de forholdt sig til denne konflikt. På det tidspunkt var de begge vendt tilbage til Tyskland for at deltage i den igangværende politiske proces, som så ud til at kunne føre til en tysk demokratisering og samling. Det skete ikke mindst gennem udgivelsen af dagbladet “Neue Rheinische Zeitung” 1848/49, hvor de begge flittigt kommenterede de politiske udviklinger, herunder også situationen og krigen i Slesvig-Holsten. Teksterne om dette spørgsmål er alle skrevet af Engels.

I en kommentar til en indført våbenstilstand²⁴ skriver Engels, at denne giver danskerne alt for gode betingelser, og især at den svigter den slesvig-holstenske bevægelse.

“Den provisoriske regering, som Preussen og det tyske forbund anerkendte, bliver uden nåde ofret; alle love, forordninger osv. som er gennemført siden Slesvigs uafhængighed, sættes ud af kraft; de ophævede danske love træder derimod atter i funktion. (...) Alt det, som var revolutionært i bevægelsen, er hensynsløst ødelagt, og i stedet for en regering fremstået af revolutionen træder en legitim forvaltning, udnævnt af tre legitime fyrster”.

En senere artikel rummer en mere generel politisk kommentar²⁵. Engels indplacerer konflikten i Slesvig-Holsten i forhold til andre aktuelle konflikter, som har involveret Tyskland.

“Mens tyskerne i Italien, i Posen, i Prag kæmpede revolutionen, understøttede de den i Slesvig-Holsten. Den danske krig er den før-

ste revolutionskrig, Tyskland fører. Derfor har vi fra starten (...) erklæret os for en energisk indsats i den danske krig”.

Engels peger på, at det er Europas tre mest kontrarevolutionære kræfter, Rusland, England og den preussiske regering, som fra starten har været på Danmarks side. Så længe den har kunnet slippe af sted med det, har den preussiske regering ført en ren skinkrig.

Engels kommenterer den slesvig-holstenske bevægelse. Tidligere har han lagt afstand til den og blandet andet ironiseret stærkt over sangen “Schleswig-Holstein meerumschlungen”.²⁶ Han fastholder, at bevægelsen i starten var rent borgerlig og kun vakte begejstring blandt velmenende småborgere. For dem drejede det sig ikke så meget om tilslutning til Tyskland, men om adskillelse fra Danmark og “konstituering af en lille selvstændig lokalstat”. Men revolutionen gav bevægelsen en anden karakter og den tidligere tomme frase om tilslutning til Tyskland fik reelt indhold.

Engels har ikke meget til overs for danskerne som folk, han mener at de står i “fuldkommen kommerciel, industriel, politisk og litterær afhængighed af Tyskland”. Og den aktuelle interesse for Skandinavismen ser han som

“begejstring for den brutale, snavsede, sørøveragtige gammelnordiske nationalitet og for den dybe inderlighed, som ikke kan udtrykke sine højtravende tanker og følelser i ord, men nok i gerninger, nemlig i råhed over for kvinder, permanent fuldskab og berserkervrede vekslende med tårefyldt sentimentalitet”.

Over for den danske selvtilstrækkelighed fremstår selv det afmægtige Tyskland som revolutionært og progressivt, og Engels konkluderer:

“Med samme ret, som franskmændene har taget Flandern, Lothringen og Elsass og før eller senere vil tage Belgien, med den ret tager

Tyskland Slesvig: Med civilisationens ret over for barbariet, fremskridtets over for stilstandens”.

Engels' artikler om den slesvig-holstenske konflikt illustrerer og uddyber den opfattelse af national identitet og etnicitet, som prægede især en del af hans tidlige værker. Han karakteriserer ikke eksplicit Danmark som en ikke-historisk nation, men hans modstilling af dansk barbari og stilstand over for tysk civilisation og fremskridt bygger på samme logik. Og hans kritik af Skandinavismen som ideologi er parallel til kritikken af Pan-slavismen. Artiklerne viser også den pragmatiske tilgang til kampen for national selvstændighed, som Marx og Engels havde. Oprøret i Slesvig-Holsten forstås som en i udgangspunktet snæver borgerlig bevægelse, som føres ind i mere demokratiske og radikale baner, da den forsøger at realisere sine krav og involveres i konflikt. Men oprørets perspektiv er for Engels ikke national selvstændighed, dertil er Slesvig-Holsten et for lille og tilfældigt landområde og folkeslag. Perspektivet er tilslutning til det forenede Tyskland, som Marx og Engels på det tidspunkt så som en nærliggende mulighed og som en potentielt stærk demokratisk kraft i Europa.

1864-krigen: Årsager og perspektiver

En af de få tekster som Slesvig-spørgsmålet, som Engels og Marx publicerede, var en artikel af Engels i *New York Daily Tribune* i 1861.²⁷ Engels skriver her, at der er uro i Tyskland over situationen i Slesvig-Holsten, og at der kan ventes krig. Han opridses baggrunden: I 1851 indgik den danske konge frivilligt visse forpligtelser med hensyn til Slesvig. Han lovede, at hertugdømmet ikke ville blive indlemmet i Danmark, at dets parlament ville forblive adskilt fra det danske, og at tysk og dansk nationalitet ville blive beskyttet på lige fod. Desuden fik Holsten garanti for retten til egne stænder-

forsamlinger, og derfor blev de tyske tropper trukket ud af Holsten.

Den danske regering har ad forskellige omveje forsøgt at undgå at opfylde disse løfter, skriver Engels. Han henviser for det første til spørgsmålet om sprog. I Sydslesvig tales tysk, i Nordslesvig både dansk og tysk, med tysk som fremherskende skriftsprog. Den danske regering har delt Nordslesvig i en zone med tysk som officielt sprog, en zone med dansk som officielt sprog og en zone med blandet sprog. Det kan lyde helt retfærdigt, skriver Engels, men:

“.. i virkeligheden betød oprettelsen af det danske sprogområde, at dansk skriftsprog blev påtvunget en befolkning, hvis store flertal ikke engang forstod det, og som ønskede at regeringsudøvelse, retspleje, uddannelse, dåb og vielse kunne foregå på tysk. Regeringen startede imidlertid et regulært korstog for at udrydde alle spor af tyskhed i distriktet, forbød ligefrem privatundervisning inden for familien på andre sprog end dansk og forsøgte samtidig med ret ufine metoder at give dansk sprog overvægt i den blandede zone. Disse tiltag fremkaldte en ganske heftig modstand, og man forsøgte at undertrykke den gennem en række smålige former for magtanvendelse”.

På grund af den danske politik i Slesvig og Holsten har den tyske presse i adskillige år opfordret de tyske regeringer til at gribe til magt over for Danmark. Grundene er gode, skriver Engels, men den tyske presse har også benyttet Slesvig-Holsten som en populær sag, mens de samtidig har accepteret de tyske regeringer, som “...hjemme forsøgte at efterligne Danmark i småligt tyranni”. Nu ser det så ud til, at den tyske presse kan få sin vilje i kraft af den nye kurs, som Prins Wilhelm har anlagt for preussisk politik. Engels har dog ikke meget tiltro til den preussiske regerings motiver. “Der er naturligvis ingen tvivl om, at de tyske regeringer ikke er oprigtige i deres pludselige entusiasme for Slesvig-Holstens sag”. Han tilslutter

sig en vurdering i det danske *Dagbladet*, hvor det hedder at tyske regeringer altid har brugt spørgsmålet om Slesvig-Holsten, når de skulle skaffe sig lidt popularitet for at dække over egne synder.

Engels ser det som en mulighed, at krigen i det nordlige Tyskland også vil komme til at omfatte Frankrig (på grund af strid om Rhin-områderne). Det er langt fra sikkert, at denne krig kommer, “Men hvis den finder sted, må den, selv om ingen af parterne fortjener sympati, føre til en revolution, ligegyldigt hvem der bliver slået i starten”

Artiklen afspejler, at Engels formulerer sig i en anden situation, end da han tretten år tidligere skrev om det slesvigske spørgsmål. Det forenede demokratiske Tyskland, han dengang forestillede sig, blev ikke realiseret, og han er nu langt mere nuanceret og forbeholden i sin vurdering af de tyske interesser i spørgsmålet. Især er han kritisk over for Preussen. Men han er, som Marx også var det i samtidige analyser, meget opmærksom på det storpolitiske magtspil og på udvikling efter konflikter, som kunne provokere revolutionære udviklinger.

Mod slutningen af 1863, hvor konflikten skærpes, begynder Engels og Marx at kommentere den i deres indbyrdes korrespondance. Den 24. november skriver Engels, at situationen i Tyskland er kritisk, og at sagen med Danmark kun kan fremskynde krisen²⁸.

Kort tid efter, i et brev af 3. december²⁹, forelægger han Marx sin ide om at skrive en pjece om Slesvig-Holsten spørgsmålet. Han skriver:

“Jeg har slidt mig igennem sagen, og er kommet til følgende konklusion:

- at teorien om Slesvig-Holsten er noget vrøvl;
- at i Holsten ser det dog ud til at, Augustenburgerne har deres ret;
- at i Slesvig er det svært at sige, hvem der har arvefølgeret; men hvis den mandlige linje overhovedet har det, er det kun som lensbærer for Danmark;
- at London-protokollen gælder ubetinget i

Danmark, men er ubetinget ikke-gyldig i Slesvig og Holsten, fordi stænderne ikke er blevet spurgt;

- at den tyske rettighed til Slesvig begrænser sig til den sydlige del, som via sin nationalitet og frie vilje er tysk, og at Slesvig altså må deles;
- at for øjeblikket består Tysklands eneste chance for at befri hertugdømmerne i, at vi går i krig mod Rusland for at støtte Polen. Så bliver Louis-Napoleon vores lydige tjener, Sverige vil straks falde i vores arme, og i England vil Palmerston være lammet. Så kan vi ustraffet tage fra Danmark, hvad vi vil”.

Når Engels taler om “teorien om Slesvig-Holsten” mener han tesen om, at de to hertugdømmer hører ubrydeligt sammen, enten under Danmark, under Tyskland eller som selvstændige. Han peger altså ikke på et samlet Slesvig-Holsten med en høj grad af selvstyre. Han peger derimod på en deling af Slesvig efter nationalitet og befolkningens ønsker, således at den sydlige del knyttes til Tyskland, den nordlige til Danmark. Det fremgår ikke, hvilke former for tilknytning han tænker på. Engels anlægger et overvejende tysk perspektiv; det ses bl.a. af, at han i sidste punkt skriver “vi” om Tyskland. Men han er langt fra ukritisk over for de tyske holdninger; han skriver tidligere i brevet, at Marx’s ophold i Trier (foranlediget af moderens død) forhåbentlig ikke vil blive gjort alt for surt af “fædrelandenes Slesvig-Holsten-entusiasme”.

Marx svarer i et brev af 4. december 1863,³⁰ at det er en god ide med en sådan pjece, og at han sikkert kan finde en forlægger i Tyskland, som vil udgive den. Han erklærer sig helt enig i Engels’ vurdering og tilføjer

“Naturligvis har hele arveretsspørgsmålet kun diplomatisk betydning. For Danmarks vedkommende opfatter jeg det ikke som helt bundet af London-aftalen, eftersom russiske krigsskibe intimiderede den danske regering i forbindelse med afstemningen”.

I en tilføjelse til brevet skriver han, at danskerne bør bringes til at indse, at de og Tyskland faktisk har fælles interesser mod Rusland, og at det vil være til danskernes egen fordel at slippe af med de tysktalende dele af Slesvig³¹.

I et senere brev skrevet 29. marts til Marx' onkel, den hollandske handelsmand Lion Phillips³², kommenterer Marx spørgsmålet om Preussens politik i sagen. Han peger nøgternt på Preussens magtpolitiske interesser:

“Vanskeligheden ved at forstå den preussiske politik udspringer blot af fordomme hos de mennesker, som tilskriver den seriøse og vidtrækkende mål og planer (...). I første omgang havde Preussen som mål at gøre hæren populær, et mål som allerede Slesvig-Holsten kampanjerne i 1848 skulle tjene til. For det andet gjaldt det om at spærre terrænet for de tyske irregulære styrker, demokrater og småstater. Endelig vil Preussen og Østrig gennem pres udefra give den danske konge, som under dække spiller sammen med dem, mulighed for at tvinge danskerne til visse indrømmelser udadtil og indadtil. Østrig kan selvfølgelig ikke overlade rollespillet til Preussen og benyttede samtidig lejligheden til at etablere en tættere alliance med Preussen i forhold til andre sager”.

Marx karakteriserer i øvrigt krigen som en mindre affære og antyder, at den fungerer vildledende. “Der er intet bedre middel til at strø sand i øjnene på folk end at lade hære marchere, heste trampe og kanoner buldre”.

Det er et gennemgående træk ved Engels' og Marx's kommentarer, at de lægger stærk vægt på Ruslands rolle. Det illustrerer og bekræfter, at de vurderede Rusland som den stærkeste reaktionære magt i Europa. Som tidligere nævnt så de et selvstændigt Polen som en faktor, der kunne bremse Ruslands ekspansion, og de knytter da også spørgsmålet om Slesvig-Holsten sammen med den nationale opstand i Polen, som var brudt ud i starten af 1863, og som Rusland med støt-

te fra Preussen var ved at nedkæmpe i slutningen af året. Opfattelsen af Danmark og den danske politik er kritisk, men uden de generelle argumenter om civilisation, som Engels havde brugt i sine tidligere artikler.

I et brev til Marx 3. januar 1864 konstaterer Engels³³, at spørgsmålet om Slesvig-Holsten er gået i hårknode. Han mener, det vil komme til krig i foråret, og at Tyskland vil få Danmark, Sverige, Frankrig, Italien og muligvis også England imod sig. Han skriver, at i Ungarn og Polen er der “Plonplonisme i fuldt flor”; navnet henviser til Napoleon den Tredjes fætter og samarbejdspartner, og Engels hentyder muligvis til den tilnærmelse til Napoleon den Tredje, som den ungarske eksilleder Kossuth havde foretaget i de foregående år. På den baggrund ser Engels to alternative muligheder:

“(1) Enten revolution i Berlin, så snart troppe-erne er væk, og en tilsvarende bevægelse i Wien med vidtgående indrømmelser til Ungarn og måske også til Polen. Det ville være det gunstigste, og i dette tilfælde ville der ikke være noget at frygte. Men med den forvirring, der hersker for øjeblikket, er det også det mindst sandsynlige. Eller (2) en genoprettelse af den hellige alliance, hvortil Polens deling som altid vil levere kittet (Rusland har større interesse i Polen end i Danmark og har desuden mulighed for ved en fredsslutning af have Preussen og Østrig i lommen, altså at kunne stille sine egne betingelser) – Så ville russerne afløse preusserne som politi i Berlin, og så ville vi være leveret og Bonaparte ville være hansen i kurven”.

Engels antager altså fortsat, at en række europæiske lande vil slutte op bag Danmark, og at krigen derfor vil få væsentlige konsekvenser i Tyskland, enten som anledning til nye revolutionære bevægelser (i forlængelse af revolutionerne i 1848) eller også en genoplivelse af den hellige alliance mellem Rusland, Preussen og Østrig, med magtfor-skydning mod Rusland som konsekvens.

Alt i alt tegner Engels' og Marx' kom-



Døden til Hest. Krigen (1864) nærmer sig
Efter et tysk Træsnit af Adolf Rethel. (I Baggrunden København)

Illustration fra C.E. Jensen og F. Borghjergs Socialdemokratiets århundrede, s.216

mentarer til konflikten om hertugdømmerne et sammensat billede. Deres holdning til nationale selvstændighedsbevægelser er fortsat pragmatisk, og de er ikke optaget af ideen om Slesvig-Holsten som en mulig selvstændig, demokratisk stat. Engels affærdiger ideen, Marx nævner den overhovedet ikke. Perspektivet i konflikten er for dem stadig en deling af Slesvig mellem Tyskland og Danmark, selv om de ikke længere kan se et forenet demokratisk Tyskland som en nærliggende mulighed og civilisatorisk kraft³⁴. De fokuserer især på to spørgsmål: For det første Ruslands rolle i stormagternes stillingtagen til konflikten, og for det andet sammenhængen med konflikterne i Preussen og i det tyske forbund. De anlægger et nøgternt analytisk perspektiv, men de har ligesom andre samtidige iagttagere svært ved at gennemskue udviklingen i stor-

magternes positioner og alliancer. Såvel Marx som måske især Engels overvurderer sandsynligheden for, at stormagterne vil engagere sig i krigen. Grundlæggende indebærer deres tilgang fortsat en søgen efter muligheder for at skabe en liberal-socialistisk udvikling i Europa, og det kan være medvirkende til, at de overvurderer sagens storpolitiske konfliktpotentialer. Samtidig er de – eller i hvert tilfælde Marx – dog opmærksomme på, hvordan krigshandlinger kan fokusere offentlighedens opmærksomhed og fjerne den fra mere væsentlige spørgsmål.

Det diplomatiske spil og stormagterne

Med den engelske regering som initiativtager blev der i marts 1864 aftalt forhandlin-

ger om våbenhvile og fred mellem de krigsførende parter. Ud over Preussen, Østrig og Danmark deltog England, Rusland, Frankrig og Sverige-Norge samt Det Tyske Forbund (som jo ved siden af Preussen og Østrig omfattede en række andre større og mindre stater). Konferencen startede i april, efter den tyske erobring af Dybbølstillingen. I starten af maj blev der aftalt en måneds våbenhvile, som skulle udløbe d. 12. juni. Imens blev der forhandlet om mulige modeller for fred og fremtidig ordning af de politiske forhold for Slesvig, Holsten og Lauenborg. Der var flere modeller³⁵:

Inddragelse af Slesvig som en del af Danmark, med fælles forfatning og dermed også adskillelse af Slesvig fra Holsten. Det var det, den nationalliberale politik i Danmark havde sigtet mod i årene op til krig.

Etablering af Slesvig-Holsten som selvstændig stat med løse forbindelser til både Danmark og Tyskland. Det var den løsning, kræfter i hertugdømmerne havde kæmpet for i 1848-1850.

Genetablering af den ordning, som lå i Londonaftalen fra 1852, altså helstatsordningen, hvor Slesvig og Holsten var underlagt den danske krone, men ikke var en del af det danske politiske system.

Deling af Slesvig i en nordlig del, som blev en del af Danmark og en sydlig del, som sammen med Holsten ville indgå i Det Tyske Forbund.

Ved forhandlingerne i London viste det sig ret hurtigt, at de to første modeller ikke var på dagsordenen. Helstatsløsningen var principielt en mulighed, men den blev langt hen ad vejen afvist af Danmark. Preussen ønskede i virkeligheden heller ikke helstatsløsningen, og den danske modstand gav de tyske forhandlere mulighed for at få Londonaftalerne taget af bordet. Det var således først og fremmest en deling af Slesvig, der blev forhandlet; men der var stor uenighed om, hvor grænsen skulle trækkes, og hvilke kriterier, der skulle bestemme den.

I sit brev af 29. marts til Lion Phillips vurderer Marx at Londonkonferencen, som

skal starte i april, højst vil føre til en personalunion mellem Danmark og Slesvig og Holsten, måske til endnu mindre. I et brev til Marx af 29. april 1864³⁶ ironiserer Engels over Bismarck, som har sendt "...den brave korporal Wilhelm til Slesvig for at bevæge folk til at stemme for at blive annekteret af Preussen". Han hentyder formodentlig til den preussiske konges deltagelse i en stor sejrsparade på Dybbøl nogle dage før.

En måned senere, mens der er våbenhvile og forhandles i London skriver Engels til Marx,³⁷ at Bismarck ser ud til i høj grad at have heldet med sig, og det ser ud til at han kan få "en augustenburgsk fred" (dvs. en løsning med Prins Friedrich af Augustenburg som hertug af hele eller en del af Slesvig-Holsten). Engels henviser til en artikel i en engelsk avis, hvor der tales om, at Slesvig skal deles ved Ejderen. Engels tvivler dog på, at Rusland vil acceptere det og dermed opgive de resultater, de tidligere har fået (ved London-aftalerne i 1851-52, efter den første krig i Sønderjylland).

Marx' svar til Engels af 7. juni 1864³⁸ rummer en af hans mere udførlige kommentarer til sagen. Han forholder sig til Ruslands position, som han betegner som vanskelig. "*De har jaget Preussen i krig med store løfter og har som ækvivalent for den fortsatte preussiske hjælp i det polske spørgsmål stillet Slesvig-Holsten i udsigt*". Og nu, hvor den preussiske konge fremstår sejrrig, kan han ikke bare affærdiges. Palmerstons handlemuligheder er begrænsede, fordi dronning Victoria ikke vil have konflikt med tyskerne, og Napoleon den Tredje har sine egne grunde til ikke at ville blande sig. Så det er muligt, at russerne i denne situation vil ofre Slesvig-Holsten.

Marx peger også på, at russerne netop har afsluttet den langvarige krig i Kaukasus ved at erobre det sidste støttepunkt for de islamiske Murider, og at de for kort tid siden har nedkæmpet den polske opstand; med disse resultater kan de bedre tillade sig at lukke et øje over for situationen i Slesvig-Holsten. Og hvis krigen i Slesvig-Holsten

har medvirket til at sløre Tysklands og Frankrigs blik over for russernes fremfærd i Kaukasus og i Polen, så har den tjent sit formål for russerne, uanset resultatet af London-konferencen. I Tyskland har Bismarck med krigen lagt låg på de tyske liberale, så de ikke en gang gør opmærksom på, hvordan Preussen udleverer tyske flygtninge til Rusland.

I et brev til Lion Phillips senere samme måned³⁹ kommenterer Marx fredsforhandlingerne i London, som er endt resultatløse, og peger igen på Ruslands rolle.

“De eneste, som i denne diplomatiske tragikomedie uforstyrret forfølger deres gamle mål, og spiller et mesterligt spil, er russerne. På den ene side fornyer de den hellige alliance, driver de tyske okser i krig og fjerner derved Europas øjne fra deres egne store resultater i Polen og Tjerkessien. På den anden side ophidser de Danmark til modstand, og via hr. Palmerston skal de nok opnå, at England erklærer krig for at fastholde aftalen fra 1852; en aftale, som Rusland dikterede, hvilket der foreligger skriftligt bevis for!”

Marx påpeger det paradoksale i, at England – som på trods af traktatmæssige forpligtelser ikke har erklæret krig til fordel for Polen, og som ikke erklærede krig til fordel for Tjerkessien, selv om Rusland via krigen i Kaukasus sikrede sig herredømmet over Asien – tilsyneladende vil gå i krig for en aftale dikteret af Rusland, samtidig med at Rusland officielt går sammen med modstanderne af denne aftale. Han skriver, at der i det engelske folk nok er antipati mod Preussen og Østrig, men ikke den mindste sympati for Danmark – det har ikke været muligt at samle et eneste offentligt møde til fordel for danskerne, og et forsøg på en indsamling slog helt fejl.⁴⁰ “*Den offentlige mening, som bliver fremsat i Times m.fl., er forskrevet af gamle Pam selv*”.

Også i kommentarerne til det diplomatiske spil omkring fredsforhandlingerne i London og senere lægger Engels og Marx

stor vægt på Ruslands rolle og strategiske adfærd som stormagt. Nu, hvor konflikten er mere fremskreden, kan de bedre vurdere stormagternes positioner. De er klar over, at Preussens interesse ikke er befrielse af her-tugdømmerne, men derimod styrkelse af hærens popularitet og af Preussens position i forhold til en kommende konflikt med Østrig. I april og maj skriver Engels stadig, at den preussiske strategi let kan bryde sammen, og at Rusland næppe vil acceptere en deling af Slesvig. Marx redegør imidlertid nuanceret for årsagerne til, at Rusland kan tillade sig at lade Preussen få frit spil i Slesvig og Holsten.

Engels i Slesvig

I slutningen af juli startede fredsforhandlingerne i Wien, få dage efter at Danmark havde indgået våbenhvile med Preussen og Østrig. I august måned er der ingen kommentarer i Engels’ og Marx’ breve til den dansk-tyske konflikt, men 2. september skriver Engels til Marx,⁴¹ at han senere på måneden vil tage til Hamburg for at bese “our new property” i Slesvig-Holsten og tage videre til København, hvis der ikke er vanskeligheder med pas. Han nævner (med henvisning til Dagbladet og Fædrelandet og deres redaktører Bille og Ploug), at danskerne stadig tror eller frygter, at personalunionen bliver genetableret; han tror at russerne intrigerer med henblik på denne løsning. Bismarck vil sikkert noget andet, mener Engels; han vil medialisere Slesvig-Holsten (dvs. ophæve deres underordning under en lokal fyrste og indlemme dem i en større enhed), og til det formål har han brug for Augustenburgerne. Engels skriver videre, at “den preussiske stammepolitik med deling af Tyskland ved Main-linjen er aldrig før blevet prædikeret på en så fræk måde”, og de liberale virker til at have affundet sig med det.

Engels ophold i Holsten og Slesvig varede lidt over en måned, fra 8. september til midten af oktober. I et brev til Marx af 2.

november 1864⁴² fortæller han om sine indtryk. Han er nået op til Sønderborg, men er ikke kommet til København. Han beskriver Slesvigs natur og folk.

“Folket er afgjort en af de største og tungeste menneskeracer på jorden, især friserne ved vestkysten. Man behøver kun at rejse gennem landet for at overbevise sig om, at englændernes hovedkerne kommer fra Slesvig (...) Jeg er sikker på, at de “Jüten”, som indvandrede til England sammen med Anglerne og Sakserne, var frisere, og at den danske indvandring både i Jylland og i Slesvig først daterer sig fra det 7. eller 8. århundrede. Disse fyre er store fanatikere og derfor kan jeg godt lide dem (...) Kampen mod danskerne er for disse fyre bitter alvor og hele deres livsopgave, og teorien om Slesvig-Holsten er for dem ikke et mål, men et middel. De fremstår som en race, der er danskerne fysisk og moralsk overlegne, og det er de også. Det er en illusion, hvis Bismarck tror, han kan ordne disse folk på sin måde. Vi har holdt ud over for danskerne i 15 år og holdt vores stilling, og skulle vi så lade os nedkæmpe af disse preussiske bureaukrater? – det sagde disse fyre”.

Engels skriver, at sprog- og nationalitetsforholdene er specielle. I Flensborg talte alle børnene, som legede nede ved havnen, platysk, selv om danskerne hævder, at hele den nordlige del af byen er dansk. Men nord for Flensborg er dansk folkesproget. Både i Sundeved og i Sønderborg fik Engels svar på tysk, når han prøvede at tale til folk på dansk. En forklaring på dette (som Engels ikke overvejer) kunne være, at folk var tosprogede og skønnede, at han nok var primært tysktalende.⁴³ Under alle omstændigheder vurderer Engels, at Nordslesvig er stærkt præget af “fortyskning” og vil være svært at gøre helt dansk igen. Hans vurdering af de danske udlægninger af sprog- og nationalitetsforholdene er ikke smigrende:

“Jeg har i den sidste tid beskæftiget mig lidt med frisisk-engelsk-jysk-skandinavisk filologi

og kommer også her til det resultat, at danskerne er et rent advokat-folkefærd, som ud fra partiinteresser direkte og bevidst lyver, også i videnskabelige spørgsmål. Det fremgår af Worsaaes udsagn om danskerne mm. i England”.

Engels' redegørelse for sine indtryk fra Slesvig ligger delvist i forlængelse af de vurderinger af sprog- og nationalitetsforholdene, han allerede formulerede i artiklen til New York Daily Tribune i 1861. Både i den artikel og i brevet peger han på, hvordan den danske stat har forsøgt at installere en dansk identitet gennem en undertrykkende sprog- og kulturpolitik. National identitet har altså et stærkt ideologisk element, som præges af magt og interesser. Men samtidig bruger Engels en mere umiddelbar og naiv antropologisk beskrivelsesmåde, hvor fysiske og mentale karakteristika knyttes sammen, og hvor folkeslags egenskaber beskrives essentialistisk. Den slesvig-holstenske befolkning beskrives som præget af bestemte racebetingede egenskaber. Man skal dog huske på, at der er tale om et privat brev, ikke en tekst beregnet til offentliggørelse. Sådanne beskrivelser kan også findes i offentliggjorte tekster, men i mere afdæmpet form.

Den dansk-tyske krig og Preussens udvikling

Mange år senere, i 1887-88, arbejdede Engels på en fremstilling af Tysklands udvikling til stormagt under Preussens ledelse⁴⁴. Teksten skulle være det afsluttende kapitel i en lille bog, som i øvrigt skulle omfatte kapitlerne om magtteori fra “Anti-Dühring”. Manuskriptet blev aldrig afsluttet; men i den efterladte del diskuterer Engels også årsagerne til og konsekvenserne af krigen i 1864. Han peger her på de politiske konflikter omkring hærens omorganisering og udvidelsen af værnepligten fra to til tre år som en afgørende begivenhed, der var med til at skabe grundlaget for Bismarcks “blod og

jern”-politik. De tyske demokratiseringsbevægelser i 1848 havde i Preussen ført til en vis demokratisering, med pressefrihed, forsamlingsfrihed og valgret (mest for de besiddende og de dannede) til en parlamentarisk forsamling, som havde en vis indflydelse på statens politik og økonomi. Prinsregenten, den senere kejser Wilhelm den 1., havde givet borgerne lov til at være liberale, skriver Engels, og fortsætter:

“Borgerskabet gjorde med fornøjelse brug af denne indrømmelse, men bildte sig ind, at nu havde de overtaget, og den preussiske stat måtte danse efter deres pibe. Men det var på ingen måde hensigten i “de toneangivende kredse”, som det hedder. Omorganiseringen af hæren skulle være den pris, som de liberale skulle betale for den nye tidsalder.”⁴⁵

Efter Engels’ opfattelse burde den liberale opposition egentlig ikke have noget at indvende mod genopbygning og reorganisering af hæren. Det var en nødvendighed i forhold til den førende politiske stilling, som de liberale selv mente, Preussen burde indtage. Hæren var blevet økonomisk nedprioriteret gennem en årrække og var ikke stærkere end den havde været i 1820, mens andre stormagter – især Frankrig – havde styrket og udvidet deres hære væsentligt. Engels nævner blandt andet, at den preussiske “paradehær” havde vist sig at være hjælpeløs på de danske slagmarker i 1848.

Den liberale opposition stillede imidlertid som betingelse for bevillingerne, at værnepligten ikke måtte udvides fra to til tre år. Regeringen holdt fast på de tre år, oppositionen på de to, og dermed var konflikten brudt ud. Spørgsmålet var så, om det tyske borgerskab ville stå bag den liberale opposition i denne sag. Det ville det ikke, selv om borgerne godt nok kunne klappe i hænderne ad oppositionens sproglige kampe mod regeringen. Og det skyldtes ikke mindst det slesvig-holstenske spørgsmål.

“Danmarks indgreb i Holstens forfatning og

forsøgene på tvangsmæssig fordanskning i Slesvig oprørte de tyske borgere. At blive chikaneret af stormagterne var de vant til, men at blive trådt på af det lille Danmark fik deres vrede til at blusse op. Nationalforeningen blev dannet med borgerskabet i de tyske småstater som stærkeste element. Nationalforeningen var helt igennem liberal, men dens vigtigste krav var tysk national samling under Preussens ledelse, så vidt muligt et liberalt Preussen, men i nødstilfælde et Preussen som det nu engang var. At man for en gangs skyld skulle gå i spidsen; at tyskernes elendige stilling som andenklasses mennesker på verdensmarkedet skulle overvindes; at Danmark skulle tugtes og at man i Slesvig-Holsten ville vise tænder over for stormagterne – det var først og fremmest, hvad nationalforeningen krævede.”⁴⁶

Den nationalforening, Engels omtaler, er “Den Tyske Nationalforening”, som blev stiftet i 1859 og havde som formål at fremme etablering af en nationalstat under preussisk ledelse i Nordtyskland. Som Engels skriver, skulle denne stat helst være liberal og demokratisk, men foreningen var parat til at acceptere en mindre demokratisk ledelsesform i en overgangsperiode.

Engels skriver videre, at det preussiske borgerskab udmærket var klart over, at en sådan ledende rolle for Preussen næppe kunne opnås uden en konflikt med Østrig og en afvikling af de mange småstaters suverænitæt, og at det ville føre til borgerkrig. Men man så borgerkrigen som et mindre onde.

“Tysklands industri og handel havde udviklet sig til et sådant niveau, og netværket af tyske handelshuse over hele verdensmarkedet var blevet så tæt og udbredt, at man ikke længere kunne bære småstats-forholdene hjemme og fraværet af rettigheder og beskyttelse i udlandet. Og medens de tyske liberale delegerede i Berlin tingede om tjenestetiden, gav det tyske borgerskabs hidtil stærkeste organisation dem i realiteten et mistillidsvotum.”⁴⁷

Bismarck, som i efteråret 1862 var blevet udpeget til kansler, så klart, at konflikten omkring Slesvig-Holsten var en mulighed for at skabe samling omkring hæren, splitte den liberale opposition, demonstrere Preussens militære magt og give Preussen gode kort på hånden i forhold til en kommende konflikt med Østrig. Udenrigspolitisk havde han allerede forberedt situationen, blandt andet gennem Alvensleben-aftalen fra 1863, hvor Preussen gav en vis støtte til Ruslands nedkæmpning af den folkelige og nationale opstand i Polen. Dermed kunne krigen mod Danmark iværksættes.

Krigen mod Danmark havde også det formål at give Preussen lejlighed til at afprøve hæren, som netop var blevet reorganiseret, og hvis soldater siden 1850 var blevet uddannet efter nye principper. Den klarede sig over al forventning, også på grund af sine våben. Engels peger på at de bagladegeværer, som den preussiske hær havde indført i årene forinden, var de danske forladegeværer langt overlegne, og henviser til træningen ved Lundby, hvor 80 preussiske soldater gennem hurtigskydning kunne overvinde en tre gange så stor dansk styrke.

“Således havde Bismarck i hertugdømmerne opfyldt det tyske borgerskabs vilje mod dets vilje. Han havde fordrevet danskerne og havde budt udlandet trods, uden at udlandet havde rørt på sig. Men hertugdømmerne var ikke ligefrem blevet befriet; de blev behandlet som erobret land, blev ikke spurgt om, hvad de ville, men blev kort og godt provisorisk delt mellem Østrig og Preussen. Preussen var igen blevet en stormagt.”⁴⁸

I dette sene skrift søger Engels at bruge Preussen som case til at illustrere, hvordan forskellige former for magt præger samfundsudviklingen. Han inddrager både økonomiske forhold, klassestrukturer, politisk-institutionelle forhold og den internationale politik. De elementer af ideologisk kamp, som Marx og Engels i glimt behandlede i deres samtidige kommentarer til konflikten,

bliver her formuleret mere systematisk. I bagklogskabens lys ser Engels tydeligt, hvordan Preussen under Bismarcks ledelse havde fået skabt forudsætningerne for, at stormagterne – især Rusland – ikke ville gribe ind i konflikten. Og han peger på, hvordan det liberale borgerskabs politiske repræsentanter i Berlin var ude af stand til at sikre sig reel opbakning hos borgerskabet, mens regeringens ledelse kunne udnytte de nationalistiske stemninger i samme borgerskab.

Afslutning

Marx' og Engels' kommentarer til den dansk-tyske krig i 1964 og dens forhistorie illustrerer og uddyber de tre udvalgte problemstillinger i deres teorier og analyser.

Hvad angår forholdet mellem national frigørelse og social revolution bekræfter teksterne, at Marx og Engels bestemt ikke afviste relevansen af nationale selvstændighedsbevægelser, men at de på den anden side vurderede sådanne bevægelser pragmatisk, både i forhold til deres rolle i balancen mellem reaktionære og progressive kræfter, og i forhold til bevægelserne sociale grundlag og ideologi. I Engels' artikler om konflikten i 1848 forstås Danmark som en ikke-historisk nation med en reaktionær skandinavistisk ideologi, mens Tyskland er bærer af civilisation og fremskridt. Denne type argumentation findes ikke i de senere artikler, men en selvstændig slesvig-holstensk stat ses stadig ikke som en mulighed. Den danske politik ses som et resultat af stormagternes – især Ruslands og Englands – magtspil, og den tyske politik ses som led i Preussens stormagtambitioner og håndtering af indre kriser. Den slesvigske selvstændighedsbevægelse i 1848 vurderes som en i udgangspunktet snævert borgerlig bevægelse, som imidlertid i sin praksis får et bredere grundlag og et demokratisk perspektiv.

I sine rejseindtryk fra Slesvig og Holsten i efteråret 1864 supplerer Engels forståelsen af frihedsbevægelserne med en essentiali-

stisk beskrivelse af befolkningens egenskaber i race-kategorier. De er fanatikere, som er danskerne fysisk og moralsk overlegne, og derfor vil heller ikke Preussen kunne styre dem. Denne form for naiv antropologi var udbredt i samtiden, og kan også findes i andre tekster af især Engels og i nogle tilfælde Marx. Men national identitet beskrives samtidig som en social konstruktion, som præges af flere faktorer, herunder borgerlige eliters bestræbelser for at skabe en egen platform for deres magt, stormagternes indbyrdes konflikter og herskende kræfters strategier for at regulere hverdag og kultur. Den danske stats sprogpolitik i Slesvig beskrives som et eksempel på det sidste.

Det er tydeligt, at Rusland spiller en hovedrolle i Marx' og Engels' forståelse af konfliktens årsager og forløb. Især Marx peger på, hvordan Rusland prægede resultatet af krigen 1848-50, og hvordan Ruslands resultater på andre fronter betinger en mindre håndfast indblanding i 1864-konflikten. Samtidig viser både Marx og Engels, hvordan krigen indgår i Preussens udvikling mod at være dominerende europæisk magt.

I en artikel om Marx og Engels som historikere har Leonard Krieger peget på, at deres samtidshistoriske analyser var led i et nybrud i forhold til den datidige historiskrivning.⁴⁹ Hvor hovedstrømmen blandt preussiske og franske historikere lokaliserede historiens overgribende rationalitet i staten og de politiske institutioner, indarbejdede Marx og Engels en teoretisk forståelse af samfundslivet, med økonomiske strukturer og klassestrukturer, i deres analyser. Andre bevægede sig i samme retning, men Marx og Engels var dem, som mest tydeligt brød med den politiske historiografis traditionelle forestilling om historien som en scene for selvstændige moralske og politiske kræfter. De samtidshistoriske analyser er altså båret af det, der senere er blevet kaldt den materialistiske historieopfattelse. Men hvor der ofte har været tendens til at se disse analy-

ser (eller løsrevne dele af dem) som rene illustrationer af den overordnede historieopfattelse, understreger Krieger den stærke empiriske bestræbelse hos Marx og Engels.

“Ved at forkaste politikken autonomi mente Marx og Engels, at de overvandt selve forestillingen om en a priori model i historien, og at de derfor kunne hævde at foretage en virkeligt “empirisk” fortolkning. Der var tydeligvis en implicit modsætning mellem hvad de gjorde og deres ønske om at fremdrage de faktiske forhold, og denne modsætning viste sig i deres vanskeligheder med at integrere empiriske politiske fakta i den forståelse af samfundslivet, de havde udviklet.”⁵⁰

Efter Kriegers opfattelse var de samtidshistoriske analyser mest tilfredsstillende i de tilfælde, hvor Marx og Engels forholdt sig åbent og undersøgende til de sociale og politiske begivenheder, fordi de ikke var sikre på, hvilken retning udviklingen ville tage. Han illustrerer det med forskellen mellem to af Marx' analyser, *Klassekampene i Frankrig* og *Louis Bonapartes 18. Brumaire*, som er skrevet i henholdsvis 1850 og 1852, og som begge behandler udviklingen i Frankrig i tiden efter 1848. I *Klassekampene i Frankrig* ligger vægten på detaljerede analyser af begivenheder og deres årsager; klasseanalysen anvendes som forklaringsmodel, men på en forholdsvis åben og spørgende måde. Det hænger ifølge Krieger sammen med, at Marx på det tidspunkt ikke var sikker på, om revolutionen i 1848 fortsat udviklede sig videre. To år senere havde han konkluderet, at 1848-revolutionen var slået fejl, og derfor er *Louis Bonapartes 18. Brumaire* en langt mere lukket analyse, hvor de empiriske fakta er indpasset i Marx' teoretiske forståelse af klasserne og deres sociale grundlag.

Engels' og Marx' spredte kommentarer til det slesvig-holstenske spørgsmål og den dansk-tyske krise kan ikke siges at udgøre en samtidshistorisk analyse, men de illustrerer den åbne og empiriske tilgang til samti-

dige begivenheder, som de to anlagde. Engels' langt senere analyse af begivenhedernes rolle i Preussens udvikling illustrerer både styrkerne og svaghederne i den historisk-materialistiske tilgang; på den ene side inddrages de forskellige former for social magt som forklaringsfaktorer, og dermed overvindes den idebaserede politiske historiskrivning; på den anden side indpasses de empiriske fakta lidt for elegant i den teoretiske model.

Noter

1. Gustav Mayer: *Friedrich Engels*, bd. 2. Haag: Martinus Nijhoff, 1934, s. 133.
2. Engels' og Marx' kommentarer til det sønderjyske spørgsmål er tidligere behandlet i Gerhard Beier: "Marx, Engels, Lassalle og den dansk-tyske konflikt 1848 og 1864", i Paul Kürstein (red): *Vores egne vindver*, Flensborg 1967, s. 134-163. Beiers artikel fokuserer især på udviklingen frem mod den anden slesvigske krig, herunder ikke mindst Lassalles initiativer.
3. Karl Marx: *Kapitalen*, bd. 1-3 [1867-1894], København 1970-72.
4. Friedrich Engels: *Anti-Dühring. Hr. Dührings omvæltning af videnskaberne* [1878]. København 1984.
5. Friedrich Engels: "Familiens, Statens og Privatejendommens Oprindelse" [1884]. *Marx-Engels Udvalgte Skrifter*, bd. 2, København 1973, s. 167-326.
6. Jfr. "Die Journalisten Marx und Engels". *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung, Neue Folge* 2005, Hamburg 2005.
7. Kevin B. Anderson, *Marx at the Margins. On Nationalism, Ethnicity and Non-Western States*. Chicago 2010, s. 5. Se også Kevin B. Anderson: "Not Just Capital and Class..."; *Socialism and Democracy*, vol. 24, nr. 3, 2010, s. 7-22.
8. Karl Marx & Friedrich Engels: *Verdensmarkedet*, bd. 1-3. Århus 1977-1986.
9. Se Kevin B. Anderson, op.cit.; Michael Löwy: "Marxists and the National Question", *New Left Review* I/96, 1976, s. 81-100 samt Ephraim Nimni: "Marx, Engels and the National Question", *Science and Society*, Vol. 53, No. 3, Fall 1989, s. 297-326.
10. Kevin B. Anderson, op. cit., s. 240.
11. Michael Löwy, op. cit., s. 83.
12. Kevin B. Anderson, op.cit. s. 79-114.
13. Georg W. F. Hegel: "Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse", § 549, *Werke in 20 Bänden*, bd. 20, Berlin 1986, s. 349.
14. Michael Löwy, op. cit., s. 83-85.
15. Friedrich Engels, *Po und Rhein* [1859], *Karl Marx & Friedrich Engels – Werke* (herefter *MEW*), Berlin 1971-1976, bd. 13, s. 268.
16. Gerhard Beier, op.cit. s. 148.
17. Karl Marx: "Revelations of the Diplomatic History of the 18. Century" [1857], *Marx Engels Collected Works (MECW)*, bind 15, New York 1986, s. 25 f. Se især tekstens kapitel 5 om pan-slavisme, som trækker på formuleringer af Engels.
18. Kevin B. Anderson, op. cit.; Eric Hobsbawm: *How to Change the World. Tales of Marx and Marxism*. London 2011, s. 77 samt Neil A. Martin: "Marxism, Nationalism and Russia". *Journal of the History of Ideas*, vol. 29, no. 2, 1968, pp. 231-52
19. Michael Levin: "Deutschmarx: Marx, Engels and the German Question", *Political Studies*, Vol. 29, no. 4, 1981, s. 537-54.
20. Hans Schultz Hansen: "Nationalitetskamp og modernisering 1815-1918". *Sønderjyllands historie 2: Efter 1815*. Åbenrå 2009, s. 72-140.
21. Dieter Dowe et. al. (eds.): *Europe in 1848: Reform and Revolution*, Oxford 2001.
22. Hans Schultz Hansen, op. cit., s. 114 f.
23. David Blackburn: *History of Germany 1780-1918*. Malden 2003.
24. Friedrich Engels: *Der Waffenstillstand mit Dänemark*, [22. juli 1848], *MEW*, bd. 5, s. 256-59.
25. Friedrich Engels: *Der dänisch-preussische Waffenstillstand*, [10. september 1848], *MEW*, bd. 5, s. 393-397.
26. Jfr. Gerhard Bier, op.cit., s. 139-141.
27. Friedrich Engels: "Bewegung in Deutschland", [februar 1861], artikel i New York Daily Tribune, *MEW*, bd. 15, s. 238-241.
28. *MEW*, bd. 30, s. 374-75.
29. *MEW*, bd. 30, s. 377.
30. *MEW*, bd. 30, s. 378-379.
31. Som Gerhard Beier gør opmærksom på (Beier, op. cit., s. 159), peger Marx' kommentar i en anden retning end Engels' punkt 6; en tysk krig mod Rusland kan let skabe et interessesfællesskab mellem Rusland og Danmark og dermed svække den vesteuropæiske front mod Rusland. Vanskeligheden ved at håndtere dette punkt kan måske være en af grundene til, at pjecen ikke blev færdiggjort.
32. *MEW*, bd. 30, s. 649-651.
33. *MEW*, bd. 30, s. 384-385.
34. Marx og Engels fastholdt også senere, at Slesvig burde deles mellem Tyskland og Danmark og at

grænsen burde trækkes efter befolkningernes sprog og sindelag. I et af Engels' sene arbejder, en artikel om socialismen i Tyskland, skriver han f.eks., at når det socialistiske parti er kommet til magten i Tyskland, så vil det give Nordslesvig mulighed for at "frit at bestemme sin politiske fremtid" (Friedrich Engels: "Der Sozialismus in Deutschland" [1882], *MEW*, bd. 22, s. 253).

35. Tom Buk-Swienty: *Dommedag Als*, København 2010, s. 165-235. Samt Hans Schultz Hansen, op.cit., s. 132 f.

36. *MEW*, bd. 30, s. 392-393.

37. *MEW*, bd. 30, s. 400-401.

38. *MEW*, bd. 30, s. 407-409.

39. *MEW*, bd. 30, s. 665-667.

40. Den engelske offentlige debat om konflikten er analyseret i Keith A. P. Sandiford: *Great Britain and the Schleswig-Holstein Question 1848-64: a study in diplomacy, politics and public opinion*. University of Toronto Press 1975.

41. *MEW*, bd. 30, s. 425-426.

42. *MEW*, bd. 31, s. 6-8.

43. Jfr. Gerhard Beier, op.cit. s. 134-35.

44. Friedrich Engels: „Die Rolle der Gewalt in der Geschichte“ [1888], *MEW*, bd. 21, s. 407-461. Teksten foreligger også i en tekstkritisk udgave i *Marx-Engels Gesamtausgabe (MEGA)*, bd. I, 31, Oldenburg 2002, s. 66-116).

45. Op. cit., *MEW*, bd. 21, s. 424.

46. Op. cit., *MEW*, bd. 21, s. 426.

47. Op. cit., *MEW*, bd. 21, s. 426.

48. Op. cit., *MEW*, bd. 21, s. 430.

49. Leonard Krieger: "Marx and Engels as Historians", *Journal of the History of Ideas*, vol. 14, no. 3, 1953, s. 381-403.

50. Leonard Krieger, op. cit., s. 391.

conflicts between Denmark and Germany over the Schleswig-Holstein Question and the resultant war in 1864. Little was published by them on this issue but they did discuss the conflict in their private correspondence. Their assessments as to the causes and course of the conflict in 1864 mirrors some of the central themes in the Marxist social analysis, namely an understanding of the issues of national liberation and social revolution, national identity and ethnicity, and the great power context for social revolution. Marx and Engels did not reject the general relevance of national liberation movements but they did judge such movements pragmatically in relation to their role in the balance between reactionary and progressive forces. Concretely, they saw the movement for Schleswig-Holstein independence as doomed to fail. In his comments on the developments in Schleswig Engels sees national identity as a social construction which is marked by, amongst other things, the efforts of the bourgeois elite to create its own platform and the strategy of ruling powers to regulate daily life and culture. He does, though, also describe the characteristics of the population in racial terms or categories. In the context great power politics Marx and Engels ascribe to Russia the chief role as the strongest reactionary state in Europe. Marx, in particular, points to how the results experienced by Russia on other fronts determine the fact of its less robust intervention in the 1864 conflict. At the same time both Marx and Engels show how the Schleswig War plays a part in the advancement of Prussia as the dominant European power.

Abstract

Palle Rasmussen: "...to set armies marching, horses stamping, and cannon thundering" Engels and Marx on the Danish-German War in 1864, *Arbejderhistorie* 1/2012, s. 66-83.

Karl Marx and Frederick Engels attentively followed the economic and political developments of their time. This also included the

Palle Rasmussen er professor i uddannelsesforskning ved Institut for Læring og Filosofi, Aalborg Universitet.
palleras@learning.aau.dk